

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԻ, ԹԻԻ 4: Ե-
րեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրտ. 1958, էջ 438,
մեծագիր: Հրատարակուած ՀՍՍՌ Պետ.
Ձեռագրատուն - Մատենադարանի ու-
սումնասիրներու աշխատակցութեամբ:

Ահա իսկապէս արժէքաւոր հաւաքածոյ
մը պատմաբանասիրական պրպտումնե-
րու, ուր քանի աւելի հայ գիտնականներ
կը տողանցեն՝ հրամցելով մեղուաջան
աշխատութեամբ առաջ բերուած հայագի-
տական նորութիւններ:

Յօդուածներու բաժինն մէջ՝ ամէնէն ա-
ռաջ Լ. Խաչիկեան կը ներկայացնէ Մատե-
նադարանի պատմութիւնը, անցեալի ու
ներկայի, հաղորդելով կարեւոր տեղեկու-
թիւններ էջմիածնի հաւաքածոյի կազմու-
թեան մասին (էջ 7-23): Իսկ արդի վի-
ճակին անցնելով՝ կը նկարագրէ մեղի
Մատենադարանի արդի ցուցակներու,
մատենադարանի ուղեցոյցներու եւ քա-
տարաններու կատարելութիւնն ու ճոխու-
թիւնը, իրենց յարակից ձեռագրական,
գիւտնական եւ գրադարանային բաժին-
ներով. այնպէս որ գիւտնային 200.000
փաստաթուղթերու մէջէն՝ շատ գիւտու-
թեամբ կրնայ իւրաքանչիւր ուսումնասէր
զինք հետաքրքրող հարցերը դնել: Հոսկ
կ'անցնի թուելու վերջին 20 տարիներու
ընթացքին կատարուած հրատարակու-
թիւնները, բոլորն ալ լոյս տեսած՝ օգ-
տագործումովը Պետական Մատենադա-
րանի ձեռագիրներուն. (ընդամէնը շուրջ
600, բնագրեր եւ ուսումնասիրական յօդ-
ուածներ): Եզրակացնելով՝ Ձեռագրա-
տուն-Մատենադարանի նոր չէնքի հեռա-
պատկերին դիմաց՝ կը յայտարարէ. «Սո-
վետական Միութեան մէջ մեր Մատենա-
դարանը առաջինն է, որի համար կառուե-
լուծ է յատուկ եւ յարմարագոյն չէնք»:
Մատենադարան ըսելով՝ կը հասկնայ Ձե-
ռագրատուն, ուր պիտի ստեղծուին «ի-
գեալական պայմաններ եւ ձեռագրերի

պահպանման, եւ ցուցադրման, եւ գի-
տական աշխատանքների պարամփունքնե-
րի համար»: Ուրախ ենք որ այդ նոր չէն-
քը արդէն իսկ աւարտած է ու հոն փոխա-
դրուած են ձեռագիրները: Նոյնինքն Մա-
տենադարանի վարչութեան ստացանք մէկ
քանի լուսանկարներ, որոնք պերճօրէն կը
խօսին այս նոր նուաճումին մասին ալ:

Յաջորդաբար, Ա. Ղանալանեան կը
պատկերադրէ «Հայկական առաձների հը-
նագոյն գրաւոր սկզբնաղբիւրները» (Աստ-
ուածաշունչը, յոյն իմաստասէրներու
խօսքերը, Խիկարի պատմութիւնը), ցոյց
տալով թէ ինչպէս անոնցմէ ծագած են
բիւրաւոր առաձներ եւ իմաստուն ասաց-
ուածքներ: Աւետարանը կ'ըսէ. «Որ համ-
բեքեցէ իսպառ՝ նա կեցցէ» (Մով. Ժ.
22). հայկական առաձնը կը թարգմանէ
«Համբերութիւնը կեանք է», «Համբերէ,
որ համ բերէ»: «Թէ հէր Սողոմոն իմաս-
տունն է, տղէն Խիկարի խելքն ունի» կ'ը-
սէ Ժողովուրդը (էջ 25-34):

Ժ. Արուստանեան կու տայ «10րդ դարի
վրացերէն մի ձեռագրի հայերէն յիշատա-
կագրութիւնները եւ նրանց նշանակութիւ-
նը հայ բարբառագիտութեան համար»,
վեր հանելով անկէ Տալի բարբառի կարգ
մը յատկանշները (էջ 35-42):

Ս. Բարխուդարեան կ'ուսումնասիրէ
«Էջմիածնի Աւետարանի գրութեան վայ-
րը». մանրամասն վերլուծելով յիշատա-
կարաններու տուեալները (գրուած 989ին
եւ 1213ին) եւ համեմատելով Մով. Կա-
ղանկատուացիի եւ Ստ. Օրբելեանի պատ-
մածներուն հետ, կը հասնի եզրակացնելու
թէ գրչութեան վայր նշանակուած Նորա-
վանքը, Հայաստանի չորս Նորավանքերէն՝
Բղենոյ Նորավանքն է, Տաթևի մօտիկ:
Այդ առթիւ հեղինակը կը ներկայացնէ նա-
եւ նոյն վանքի յուշարձանները (տալով
նաեւ լուսանկարներ), որոնց սրբաբան-
դակները սերտ առնչութիւն ունին վերո-
յիշեալ ձեռագրի մանրանկարներուն հետ
(էջ 43-59):

Գ. Արզարեան «Բանասիրական հետա-
խուզումներ» վերնագրին տակ կը ներկա-

յացնէ նախ կարգ մը «դիտողութիւններ
Սեբէոսի պատմութեան մասին» եւ կը
հասնի այն եզրակացութեան՝ թէ Միջնա-
դարեան մեր հինգ պատմիչներէն յիշուած
«Սեբէոսի Պատմութիւնի Հերակլոս» գիրքը
կորսուած է, իսկ Շահաթունեանի են-
թադրած՝ իբրեւ Սեբէոսի Պատմ. ի Հե-
րակլոս, ձեռագիրներուն մէջ՝ անխորադիր,
գործն է Հոսիսիմէի տաճարի միաբան՝
Խոսրով կամ Խոսրովիկ անունով անձի մը,
Կոմիտաս կաթողիկոսի աջակից, է. դա-
րու (էջ 61-72): Աւելի հակիրճ տողերով
կը փաստէ՝ ընդդէմ Հ. Ն. Ակիբեանի՝ թէ
«Պատմագիրք Հայոց»ի հեղինակը Վար-
դան Բաղիշեցին չէ, եւ թէ է. դարուն
Չաքէոս պատմիչ չէ եղած (էջ 72-76):

Կ. Իւզրաշեան կ'ուղղէ Արիստակէս Աստ-
տիվերտցիի մէկ տարբերակը, վաւեր
է եւ ոչ Փաւստ (էջ 77-82):

Լ. Ազարեան երկարօրէն կ'ուսումնասի-
րէ 1173 թուականին ընդօրինակուած Նա-
րեկը (Նարեկին ամենահին ձեռագիրը) եւ
Սկեւռայի մանրանկարչական դպրոցը (էջ
83-110): Անցողակի ըսենք թէ բոլորովին
անընդունելի եւ անհիմն են հեղինակին
հաւաստումները Նարեկացիի ողբերգա-
կան մատենի մասին, որ իբր թէ Կիլի-
կեան շրջանին ձանցուած ըլլայ որպէս
«աշխարհիկ բովանդակութիւն ունեցող
գեղարուեստական - փիլիսոփայական մի
աշխատութիւն». ու կը կարծէ նորութիւն
մը դրած ըլլալ աշխարհիկ բովանդակու-
թեամբ ծաղկազարդուած այս ձեռագրով՝
մեր մանրանկարչութեան պատմութեան
մէջ: Նարեկի ծաղկազարդումը, այո՛, նո-
րութիւն կրնայ նկատուիլ, բայց Լ. Ազա-
րեանի իմաստով չէ՛ այդ:

Բ. Չուղասրդեան կը վերլուծէ Ֆրիկի
պարսկերէն բառակը, Վ. Աւթանթիւեա-
նի եւ Հ. Փափաղեանի ընթերցումով, տա-
լով կարգ մը յարակից կարեւոր տեղեկու-
թիւններ (էջ 111-119):

Ս. Արեւշատեան կը ներկայացնէ «Տա-
րեւի փիլիսոփայական դպրոցը եւ Գրիգոր
Տաթևացու աշխարհաայեացիք» (էջ 121
- 137), տալով պատմական, գրական ընդ-

հանուր պատկերը, հուսկ ծանրանալով
Գր. Տաթևացիի փիլիսոփայական դադա-
փարներուն վրայ (հաւատք եւ գիտու-
թիւն, աշխարհի ստեղծագործութիւն, աշ-
խարհի ճանաչելիութիւնը, մարդը, մար-
մին եւ հոգի եւն...): Որքան որ հեղինակը
ճիշդ մը ունի ամէն կողմ վեր հանելու Տա-
թևացիի «անհետնողականութիւնը»,
սակայն կը կարծենք թէ բոլորովին սխալ
է այդ տեսակէտը. Տաթևացի շատ ու չա-
փազանց ազդուած է Եւրոպայի սկոլաս-
տիկ հեղինակներէն, որոնց ծանօթ է ու-
նիթոններու միջոցով. նոյնիսկ նիւթերու
մերձեցումին եւ դասաւորումին մէջ կըր-
նանք գրեթէ ընդօրինակութիւններ գտնել.
այդ միւսնոյն նիւթերը Եւրոպայի միջնա-
դարու հսկայ պատմութիւն մը ունին՝ յե-
ղաշրջումով հասունցած ու վերլուծուած.
Տաթևացիի գիտցած է օգտագործել շատ
բան:

Աս. Մնացականեան երկար քննութեամբ
կը փորձէ վերլուծել ԺԸ. դարուն գրուած
հայ-ուսական դաշնագրային երկու նա-
խագիծերը, Յովհ. Լազարեանի եւ Յով-
սէփ Արղութեանի (էջ 139-159):

Հաղորդումներու բաժինն մէջ Ս. Քո-
լանջեան առարկայականօրէն կ'ուսումնա-
սիրէ Երեւանի Պետական Մատենադարա-
նին մէջ գտնուած այն երկաթագիր պահ-
պանակ պատառիկները, որոնք Մովսէս
Խորենացիի պատմութեան հատուածներ
կը ներկայացնեն. ծանրանալով թիւ 1411
պատառիկին վրայ, ուր գրոց գիւտի պատ-
մութիւնը կը ներկայացուի, վեր կը հանէ
ձեռագրի շատ կարեւոր տարբերակ մը՝
դանիէլեան գրերու գործածութեան ժա-
մանակի մասին ու կը պարզէ որ գաւն
սակաւս բանաձեւին տեղ՝ երկաթագրին
մէջ է տղայս գաւնս սակաւս: Այսպէսով
Կորիւնի այն բանաձեւն ալ «ամս երկուս»,
որու շուրջ գրադարան մը լեցուած է, կը
կորսնցնէ իր գորաւոր մէկ կողմանը (էջ
163-182):

Ձեռագրերու կազմերու դարգարուեստի
մասին հետաքրքրական յօդուած մը ստո-
րագրած է Առաքելեան Բ. (էջ 183-203):

Բժշկարաններում ձեռագիրներում պարզ-տուժով՝ Կծոյեան Ա. վեր կը հանէ միջ-նադարեան մշակոյթի պատմութեան մէջ նոր դէմք մը՝ Գրիգորիս բժիշկ, ապրած Միւ. Հերացիէն վերջ եւ եւ Արիստակէս կաթողիկոսէն առաջ (էջ 205-220). եւ ա-նոր հեղինակութիւնն է «Քննութիւն բնու-թեան մարդոյս եւ նորին զանազան կրից եւ պատճառանաց հիւանդութեան» երկը (էջ 205-220):

Հ. Փափազեան կը մեկնարանէ Մատե-նադարանի պարսկերէն ձեռագիրներու պատմագրական մեծ արժէքը (էջ 221 - 236), տալով յատկանշական օրինակներ: Հեղինակը արդէն իսկ լոյս ընծայած է Ա. հատոր մը, եւ շուտով Բ. հատորն ալ հրապարակ պիտի ելլէ:

Ս. Դաւթեան կը քննէ Մատենադարանի Թ. 6774 ձեռագրի ասղնեղործ շապիկը որ հայ արուեստի ուշագրաւ նմոյշ մըն է (էջ 237-240):

Ա. Մարտիրոսեան կը ներկայացնէ Մարտիրոս Ղըրմեցիի մէկ չափածոյ ա-նէժքը եւ անոր տարբերակը, ուր դժբախ-տաբար սխալ եւ կարգէ դուրս տեղեկու-թիւններ կը ներկայացուին Արծիւեան կա-թողիկոսի մասին, հիմնուելով դարձեալ հին աղբիւրներու վրայ (էջ 241-246):

Ռ. Աբրահամեան կը հրատարակէ երկու փոքր վաւերագիր՝ «Հնդկաստանի մէջ Մ. Նալբանդեանի կատարած աշխատանքի մասին» (էջ 247-249):

Ա. Աղամեան կու տայ «Նոր նիւթեր Պերմ Պոռնեանի մասին», քաղելով անոր նամակներէն (էջ 251-264):

Բնագրեր եւ քարգմանութիւններ բաժ-նին մէջ Լ. Խաչիկեան կը հրատարակէ, հանդերձ ուսումնասիրութեամբ, Կոս-տանդին Բարձրբերդցիի «Խրատական քուպ»ը, քաղելով Լենինկրատի պետա-կան հանրային գրադարանի ձեռագրական բաժինէն (էջ 267-284):

Հ. Բարթիկեան կու տայ հետաքրքրա-կան «Նոր նիւթեր Կիլիկիայի հայկական պետութեան եւ Բիզանդիայի փոխյարա-բերութիւնների մասին» (էջ 285-295),

հրատարակելով ԺԲ. դարուն՝ Գրիգոր Դ. Տղայ եւ Կոստանդին Դ. կաթողիկոսներու եւ Յունաց կայսեր միջեւ եղած թղթակ-ցութեանց բնագիրներ:

Ս. Արեւշատեան կը հրատարակէ Յով-հաննէս Երզնկացիի իմաստասիրական մէկ աշխատութիւնը, զոր ինք Պլուզի եւ ոչ թէ Ծործորեցիի կը վերագրէ (էջ 297-315). հետաքրքրական է բնագրին օտար, մանա-ւանդ արարելէն բառերով խճողուած ըլ-լալը, ինչպէս Փէրիզ, Ղիսս, Ղամիք, քուլք. որով հրատարակիչը կցած է նաեւ օգտաշատ բառարան մը:

Ռ. Աբրահամեան լոյս կ'ընծայէ Հրմո-կաստանի ուղեցոյց մը, կազմուած ԺԲ. դարուն, հայ հեղինակի մը կողմէն. բնա-գրին հետ տրուած է նաեւ ուսանելի թարգմանութիւնը (էջ 317-328):

Ա. Պապովեան կու տայ «Անսիլք Ան-տիոքայ» օրինագրերին ուսանելի թարգ-մանութիւնը (էջ 329-375):

Մատենագիտութեան բաժինն մէջ, Լ. Մելքիսէթ-Բէկ կու տայ «Յուսոյի հայե-րէն ձեռագրաց վրաստանի կենտրոնական պատմական արխիւի», վերջին էջերուն մէջ ամփոփելով ընդհանուր տախտակը (էջ 377-425):

Շ. Շահնադարեան, «Մատենագիտական նորոյթներ» խորագրին տակ կը ներկայա-ցընէ Երեւանի Պետ. Մատենադարանի մէջ պահուած 10 հին տպագրութիւններ, ո-րոնք անձանթ մնացած են ցարդ մատե-նագիտական հրատարակութիւններու մէջ:

Հայերէն եւ ուսանելի ցուցակով կ'ա-ւարտի հատորը, որ ամէնէն վերջ կը թո-ղու խոր տպագրութիւն՝ ի տես այն հըս-կայ վաստակին որ տեղի կ'ունենայ Երե-ւանի Պետ. Ձեռագրատան մէջ, որու նը-կարագրութեամբ սկսած էր հատորը:

Յօդուածներու բաժինն գլխաւորաբար արժէքաւոր կը մնան Սեբէոսի մասին յայտնաբերուած նորութիւնը, Խորենացիի պատմութիւնն սկսած լոյսը, Գրիգորիսի բժշկարանը: Բնագիրներու հրատարակու-թեամբ կը ճոխանայ մեր մշակոյթի պատ-մութիւնը:

Միակ թերութիւնը որ կը նշմարուի կարգ մը ուսումնասէրներու քով՝ առար-կայականութեան պակասն է, որով ինչ ինչ պատմական հարցերու կը մօտենան կանխակալ մտայնութեամբ մը, եւ մինչեւ իսկ զիւրութեամբ շեղումներ կը կատա-րեն՝ կաթողիկէութեան եւ պապականու-թեան դէմ խօսելու. եւ երկրորդ՝ արդի իրենց չըջանալի մտայնութեամբ կը ջա-նան դադափարաբանել մեր միջնադարեան մշակոյթին ու զեղարուեստը (մանրանկար եւն...), ինչ որ կ'աղօտացնէ հարազատ պատկերը մեր տոհմային արժէքներուն: Ասոնք պատմական եւ մեկնաբանական մե-թոտի կարեւոր հարցեր են, որ անշուշտ առարկայ կը դառնան Հայաստանի ու-սումնասէրներու ուշադրութեան:

Մատենադարանի «Բանբեր»ը իսկապէս մշակութային սուրհանդակ մըն է, հայա-գիտական նորանոր նուաճումներու լրա-բեր. կը մաղթենք որ մնայ ու յարատեւէ իր այս բարձր դերին մէջ:

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԵՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ՄԵՐ ԳԻԻՂԸ ԴԱՏԵՄ: Խմբագրութեամբ եւ յառաջարկով Գ. Մխիթարեանի: Ութածալ, արուեստական կաշեկազմ, էջ 256, նկարազարդ: Պոսքըն, 1958:

Հայրենակցական հրատարակութեանց շարքին ահա համեստ հատոր մը եւս Խոր-բերդի դաւառին այս փոքր զիւղին՝ Դա-տեմի մասին, հրատարակուած. Դատեմի Լուսաւորչական Ուսումնասիրաց Ընկե-րութեան կողմէ:

Հատորը աւելի յօդուածներու շարք մըն է, խնամքով համադրուած Գ. Մխիթա-րեանէ: Հոն գրեթէ Դատեմի անցեալին մասին ամէն նիւթ մշակուած է, պատմա-կանէն սկսելով:

Շատ բան ծանօթ է զիւղին հնագոյն անցեալին մասին: Երկու գրչութիւններով ծանօթ է Յակոբ գրիչ, 1628էն:

Դժբախտաբար կը պակսին Դատեմի հը-նադարեան վանքին լուսանկարը, արձա-նագրութիւնները (եթէ կային) եւ նման ուրիշ պատմական, հնախօսական նիւթե-րը: Կը պակսի նոյնիսկ աշխարհացոյց մը, զիւղին յատակադիւր. հրատարակիչները դժացած են լու զիւղին համայնապատկե-րին մէկ անորոշ արտատպութեամբ:

Այսուհանդերձ յուլիչ բան մը կայ Դա-տեմի վերապրողներուն այս զեղեցիկ եւ սրտարուղիս ճիւղին մէջ՝ իրենց հանդած վանքն ու զիւղը պահ մը վերապրեցնելու՝ հին օրերու վերջիւումներուն փշրանքնե-րով, որոնք քանի մը կարճ տարիներ վերջ այլեւս պիտի դադրէին վերջիւումներ ըլ-լալէ:

Գովելի ու զնահատելի է վերապրող Դատեմցիներուն փութկոտութիւնը՝ իրենց պապեանական զիւղին յաւերժացման նը-ւիրուած այս հատորը հրատարակելու: Իր համեստ եւ ցուցամոլութենէ բոլորովին հեռու երեւոյթով եւ պարունակութեամբ՝ կարծես յանդիմանութիւն մը ըլլար այն հայրենակցական մեծածաւալ եւ շնորհալից ձեռնարկներուն, ուր բոլորին երեւալու տխուր ցանկութեամբ դործերը ծայրայեղ-օրէն խճողուած են: Նոյն ատեն յանդիմա-նութիւն մըն է նաեւ այն հայրենակցու-թեանց՝ որոնք հին սերունդին վերջալոյսի այս օրերուն՝ դեռ գիտակից չեն իրենց պարտականութեան, մամուլին տալու ի-րենց բնավայրին մասին ինչ որ փրկուած հասած է իրենց:

Գնահատելի է Դատեմցիներու աղնիւ ձեռնարկը, երբ մանաւանդ նկատի ունիմ Երզնկացիներու (Եկեղեցաց դաւառ) ափ-սոսալի անտարբերութիւնը, որուն պատ-ճառաւ նոյնիսկ հրատարակուելու ծախսե-րուն դոնէ տպագրականը չուղեցին կամ չկրցան տրամադրել, քանի մը անհատնե-րու բացառութենէն զատ: